Ա. ՏԱՐԻ —(ՄԱՅՍ. 23/6 ՀՈՒՆ. 1903. — ՌՈՒՍՃՈՒՔ). — ԹԻՒ 15

ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ

Հասցէ՝
Rédaction du journal
„VERADZNOUTIOUN"
ROUSTCHOUK (Bulgarie)

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ
ԱՄԷՆ ԵՐԿՐԻ ՀԱՄԱՐ
Տարեկան 10 ֆրանք, կիսամեայ 5 ֆրանք։

Հասցէ՝
Редакция на вѣстникъ
„ВЕРАДЗНУТЮНЪ"
РУСЕ

ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Իրան յատուկ վայրագութեամբ ցարի կառավարութիւնը հրաման արձակեց գրաւել հայ եկեղեցական ու վանքային կալուածները՝ ամբողջական կերպով։ Կովկասում բազմաթիւ տեղեր հայերը յուզման ու խռովութիւնների մէջ են և նրանց բողոքներն ընդունել են ժողովրդային կերպարանք։ Տասն և հինգ տարիից իվեր կրթելով յեղափոխական ոգով ու մտքով, նրանք այսօր ցոյց են տալիս արդէն քաղաքական մի որոշ աստիճանի կրթութիւն։ Այդ արդիւնքի տեսակէտից հայ յեղափոխականները կարող են հպարտութեամբ աչք ցցել իրանց տասնըհինգամեայ գործունէութեան վրայ։ Յեղափոխական մտքի շնորհով հայութիւնն այսօր հանդիսանում է քաղաքական մի հասարակութիւն, որ այլ ևս ընդունակ է արտադրելու իր ծոցից քաղաքական ինքնագործունէութիւն։ Յեղափոխական մտքի շնորհով հայութիւնն այսօր այլ ևս դուրս է եկել իր կրաւորական դրութիւնից և իր հասարակական տհասութիւնից, որով նա ենթարկուած էր օտարի հասարակական խնամակալութեան։ Յեղափոխական մտքի շնորհով հայութիւնն այսօր այլ ևս սկսում է լինել իր ճակատագրի տէրը՝ ընդունակ քաղաքական ինքնաճանաչութեան և ինքնապաշտպանութեան։ Յեղափոխական մտքի շնորհով նրա մէջ առաջացել է քաղաքական գիտակցութիւն և դա այն չափով, որ նա, արդէն ինքնաբերաբար, հարկ եղած պարագային, չէ վարանում կանգնել քաղաքական հողի վրայ՝ պաշտպանելու քաղաքական կռիւ։ Ա՜հ, հեռու են այլ ևս այն ժամանակները, երբ այդ կուրի նախաձեռնութիւններն այնպէս սակաւադէպ ու դժուարածնունդ էին հայ հասարակութեան մէջ, որի կողմից հայ յեղափոխականները նըկատւում էին իբրև «աւազակներ»։ Այդ նախաձեռնութիւններն այսօր յայտնւում են նաև հանրական, և հայութիւնն իր այդ քաղաքական կրթութեամբ պարտական է ո՞ւմ։ Նոյն «աւազակներին»։

Դրանք են անմիջական հետևութիւնները, որ ըստ ինքեան բղխում են ռուսահայերի ներկայ շարժումների առաջին իսկ քննութիւնից։ Եւ սակայն յեղափոխական միտքն անցնում է այժմ մի հոգեբանական րոպէ։ Հիմա՛ է, որ նա պէտք է երևան բերէ իր ամբողջական ծաւալն ու խորութիւնը. հիմա՛ է, որ նա պէտք է կրկնապատկէ իր ույժն ու ազդեցութիւնը. հիմա՛ է, որ նա անցնում է իր թելադրած գործի ամենափափուկ ու ամենատագնապալի և միանգամայն ամենալայն շրջանը։ Ժամանակի ընթացքում աւելի աճել ու զարգացել է նրա հասարակական նշանակութիւնը և պատմական իմաստը, որպէս և աւելի բարդուել և միանգամայն ընդլայնուել են նրա շուրջն իրականութեան պայմանները։ Հայ յեղափոխականի դերն այսօր յայտնւում է աւելի ծանր թէ՛ գործունէութեան և թէ՛ պատասխանատուութեան տեսակէտից և պահանջում է սօցիալական—քաղաքական գործունէութիւն, որին և դրա հետ միասին նոր մեթօդներ, նոր եղանակներ, նոր տակտիկա։ Դէպքերը Կովկասում, նախ բանւորական շարժումները, որ ունեն հիմնական նշանակութիւն երկրի քաղաքական ընդհանուր դրութեան նկատմամբ, շարժումնե՛ր, որոնց մասնակից է հայ բանւոր ընդհանրութիւնը, ապա եկեղեցական կալուածների գրաւման առիթով կատարւող անցքերը, որ կրում են աւելի սահմանափակ զուտ ազգային նշանակութիւն, երկուսն էլ, նոյն իսկ իրականութեան զօրութեամբ, ռուս իշխանութեան, ինքնաբերաբար հայ յեղափոխական գործը դնում են սօցիալական—քաղաքական հողի վրայ։ Այդպիսով իրերի ընթացքը եկել և կարծես յանկարծից գերանացել է հայ յեղափոխականի առաջ, երբ սա տակաւին այդպիսի, ըստ երևոյթին անակընկալ, պարագայի համար անպատրաստ է թւում։ Եթէ եկեղեցական կալուածների խնդրի առիթով հայ հասարակութեան ծոցից երևան է եկել յեղափոխական մտքի մի ներքին մղում, դա շնորհով նոյն հասարակութեան ինքնաբեր նախաձեռնութեան. յեղափոխականների դերն այդ պարագայում դեռ գտնւում է իր ազդեցութեան ամենանուազ աստիճանում։ Այդ իրողութիւնն ապացուցանում է թէ՛ եթէ յեղափոխական միտքը խոր արմատ է արձակել հայ հասարակութեան մէջ, հայ յեղափոխականն այժմ անզօր է յայտնել բաւականաչափ օգտւելու իրա իսկ քարոզած մտքի ղեկավարիչ ազդեցութիւնից և չէ աջողել դեռ դէպքերի ընթացքի վրայ դրոշմել իր գործօն կամքը։ Թերևս դրա պատճառը յեղափոխականների մէջ եղած ներքին անհաշտութիւններն են, բայց այստեղ մենք չենք ուզում քննել խնդրի այդ կողմը, այլ միայն մատնանիշ ենք լինում փաստի վրայ։ Եւ փաստի ստուգութիւնն աչքի է ընկնում այն հանգամանքից, որ ռուսահայերի ներկայ բողոքներն ընդունել են մինչև մի յայտնի աստիճան կղերական կերպարանք, այսինքն պաշտպանութիւն եկեղեցու, մինչդեռ նրանց ընթացքն այդ խնդրում յեղափոխական մտքի արդիւնք է իբրև հակակղերական։ Խնդիրը հայ հասարակութեան աչքին ներկայանում է իր նախնական պարզութեամբ։ Սպառնական ամբոխներով հասարակութիւնը դուրս է եկել փողոց պաշտպանելու համար եկեղեցական ու վանքային կալուածները, և, հետևաբար, եկեղեցու ու վանքերի հարստութիւնն ու իրաւունքները։ Այդ հարստութիւններն ու իրաւունքները նա համարում է ազգային, այո՛, բայց կղերականի՞ն արդեօք.— ո՛չ։ Նրանք վանքերի և եկեղեցիների սեփականութիւն են և վանքերն ու եկեղեցիներն են միայն նրանցից օգտւողները։ Մինչև այժմ դեռ մեր հասարակութիւնն ընդհանուր առմամբ մեր եկեղեցին նկատում է իբրև ազգային գոյութեան հիմնաքարն ու խարիսխը, որը ներկայանում է իբրև ազգային հաւաքականութեան պաշտօնական ու պատասխանատու ներկայացուցիչ տիրող պետութեան դիմաց։ Եւ հայերն աւելի և աւելի զօրացրել ու հաստատել են եկեղեցու այդ դիրքը։ Բայց որ դա ազգային ինքնապահպանութեան ամենակարճ ճանապարհն էր և մանաւանդ Ռուսաստանում, դրանում կասկած չէր կարող և չը պէտք է լինէր։ Եւ ահա ինչու։ Ռուսական կառավարութիւնն ամեն ժամանակ և գլխաւորապէս Ղրիմի պատերազմից իվեր՝ այն բոլոր ազգերին, որոնք իր լծի տակ գտնւելով, դաւանում են ռուսական ուղղափառ կրօնքից տարբեր հաւատք, ճանաչել է իբրև աղանդաւորներ։ Այդպէս է նա ճանաչել Լեհերին, Հրէաներին, Ֆինլանդացիներին, որպէս և հայերին, և առաջիններին հալածելուց յետոյ, նա սկսել է այժմ հալածել հայոց եկեղեցին։ Նրա նպատակն է՝ ռուսացնել իր հպատակ օտար ժողովրդներին։

Ազգային գոյութիւնը պահպանելու համար կայ երկու պայման.—համակենակցութիւն աշխարհագրական մի որոշ վայրում և ժողովրդի բոլոր անդամների մէկ ընդհանուր լեզու։ Եկեղեցին և հաւատքը ազգ չեն կարող կազմել և, հետևապէս, ո՛չ էլ կարող են համարւել ազգային գոյութեան պայման։ Մի և նոյն ազգի մէջ կան երբեմն տարբեր հաւատքի հաւաքականութիւններ, որպէս և անդամներ, որոնք ազատագրւած են ամեն կրօնական դաւանանքից և յայտնւում են ազատախոհներ (libre penseur)։ Հայերս, ընդհակառակը, մեր ազգային գոյութեան խարիսխն ու հիմնաքարը դարձրել ենք միշտ եկեղեցին, մեր լեզուն թողել ենք եկեղեցու իրաւասութեան տակ, մեր ազգային գործերի ու հարստութիւնների կառավարումը, տիրութիւնն ու վայելումը յանձնել ենք դարձեալ եկեղեցուն, տիրապետող պետութիւնների դիմաց մեր կրօնական ու աշխարհիկ ներկայացուցիչը ճանաչել ենք եկեղեցին, և մեր հասարակութիւնն ամեն կերպ ինքն իրան դրել է հոգևորականութեան խնամակալութեան ներքոյ։ Այդպիսով մեր ազգային

բոլոր ոյժերը կենտրոնացած լինելով եկեղեցու վրայ, այդ եկեղեցին մենք գրել ենք մեր սրտի ու մեր գլխի տեղը, մեր շնչելու ու մտածելու կենտրոնակէտը։ Բայց ի՞նչ. դրանով մենք հարթել ենք տիրող պետութիւնների հայակործան նկրտումների ուղին, տուել ենք նրանց ձեռքը մէկ ահաւոր զէնք, որ մեր ազգային գոյութիւնը վտանգելու ամենադիւրին ու ամենակարճ միջոցն է յայտնել, — չը ճանաչել հայ ազգ, այլ հայ եկեղեցի, և հարուածելով այդ եկեղեցին՝ հարուածը հասցրած լինել ամբողջ ազգին։ Եւ այդպէս մեր ազգային գոյութիւնը, մեր ազգային շահերը մենք միախառնել ենք եկեղեցու գոյութեան և եկեղեցու շահերի հետ և ամբողջ ազգը քաղաքականապէս, մտաւորապէս, բարոյապէս ու նիւթապէս ստորադրել ենք նոյն եկեղեցուն։ Եւ ահա ինչո՛ւ այսօր տիրող պետութիւնների կողմից եկեղեցիին հասցրած հարուածը դառնում է հարուած ամբողջ ազգին։ Ցարի կառավարութեանը դիմաց հայ ազգ չը կայ, այլ կայ հայոց եկեղեցի, որ նկատւում է նրա կողմից իբրև մէկ աղանդ։ Եւ փակելու համար մեր ազգային դպրոցները՝ նա այդ հրաման արձակեց մեր եկեղեցուն, որպէս և այժմ խլելու համար մեր ազգային կալուածները, նա հարուածում է դարձեալ եկեղեցին, որի սեփականութիւնն ենք մենք ինքներս համարել այդ կալուածները։

Դրանք են այն իրական պայմանները, որոնք հայ ազգային գոյութեան վտանգ են սպառնում շարունակ և ուղղակի կերպով տիրող պետութիւնների կողմից։ Մէկ ազգ, որ ինքնուրոյն ազգային գոյութեան պայմանները կը դնէ իր եկեղեցու ձեռքի տակ, ուրիշ վիճակ չէ կարող ունենալ, քան այդ։ Այսօր հայութեան առաջադիմութեան, նրա մարդկային զարգացման էվօլիւցիայի համար մեր ազգային գոյութիւնը, այսինքն հայ ժողովրդի լեզուն և նրա անդամների համակենակցութիւնը միևնոյն աշխարհագրական որոշ սահմաններում, „այսնում է մէկ անհրաժեշտ պատմական պայման։ Բայց այդ պայմանը մենք կապել ենք հայ եկեղեցու վիճակի ու ճակատագրի հետ, — և հէնց ա՛յդ է, որ յայտնում է վտանգաւոր մեր ազգային գոյութեան համար։ Մենք պէտք է զատենք մեր ազգային ճակատագիրը մեր եկեղեցու ճակատագրից։ Մենք պէտք է կազմուենք իբրև աշխարհիկ (laïque) մի հասարակութիւն և ո՛չ իբրև կրօնական մի համայնութիւն, և ազգային կրթութիւնն ու հարստութիւնները, որպէս և ազգային հասարակական հիմնարկութիւններն ու գործառնութիւնները ենթարկենք աշխարհիկ հասարակութեան և ո՛չ թէ եկեղեցիին։ Այնքան ժամանակ, որքան այդպէս չենք կազմուել. այնքան ժամանակ, որքան հայ ժողովուրդն ինքը չի ներկայանում եկեղեցիից ու կրօնքից անկախ և ինքնուրոյն մի հասարակութիւն, ազատագրուած ամեն կրօնական ու հոգևորական խնամակալութիւնից. այնքան ժամանակ, որքան տիրող պետութիւնների դիմաց հայ ազգի կողմից ներկայացուցիչ, պատասխանատու ու գործադիր մարմին կը հանդիսանայ մեր եկեղեցին իր հոգևորական իշխանութեամբ, — մեր ազգը պէտք է սպասէ ամեն կերպի քաղաքական ու հասարակական դառն ու ծանր անակնկալներ և նրա ազգային գոյութիւնը շարունակ ենթակայ կը լինի ամեն վտանգի։

Յեղափոխական մտքի դերն է ներմուծել այդ գիտակցութիւնը հայ հասարակութեան մէջ։ Յեղափոխական մտքի դերն է նաև այդ գործի հետ միասին հասարակութեան յեղափոխական ինքնագործունէութիւնը դնել նպատակայարմար հողի վրայ։ Ցարիզմն այսօր կնուտի տակ, վառօդի ծխի և հայ արեան մէջ է խեղդում հայութեան բողոքները, երևի բաւական չը համարելով թիւրքահայ արեան հեղեղները, որ իր գաղտնի քաղաքական գործակցութեամբ հոսեցրեց Մեծ Մարդասպանը։ Բայց հայ հասարակութեան համար թող այդ էլ պատմական մի սոսկալի դաս լինի, որով նա հասկանայ, թէ ցարիզմի դէմ կռիւը պէտք է դնէ աւելի ընդարձակ ու բազմաձայն հողի վրայ, ռուսական միապետական կարգերի տապալման ձգտելով, Ռուսաստանի ամեն ազգերի յեղափոխական տարրերի համագործակցութեամբ։ Հայ հասարակութիւնը պէտք է ունենայ քաղաքական հասունութիւն և մղէ քաղաքական կռիւ իւր սոցիալական-քաղաքական դրութեան ընդհանուր վերանորոգման նպատակով, ձեռք բերելով քաղաքական ազատութիւններ, որոնք կը դարձնեն հասարակական սեփականութիւն նրա ազգային բոլոր իրաւունքները։

Մենք, սոցիալիստներս, գիտենք, որ այդ ազգային իրաւունքների պաշտպանութիւնը կարող է հետևութիւն լինել հայ հասարակութեան բուն յեղափոխական տարրի, բանուորների, քաղաքական կռւի, որ այսօր նրանք ըսկսել են մղել պետութեան միւս ազգերի բանուորների հետ միասին։ Եթէ մեր սոցիալական-քաղաքական կռւի նպատակն ու ձևերն այլ կերպ խորիմաստ ու ընդարձակ են, նրանք սակայն իրանց մէջ կրում են արդէն մեր ազգային ինքնապաշտպանութեան և մեր մարդկային ու քաղաքացիական իրաւունքների պահանջները։ Եւ հայ հասարակութիւնը պէտք է իմանայ, որ իրա զուտ ազգային բոլոր կռիւները միշտ չարաչար կը խեղդուեն ցարիզմի ձեռքով և որ ուրեմն հայ սոցիալիստական կռւից է միայն, որ նա կարող է և պէտք է յուսայ իրա ազգային փրկութիւնը և ազատութիւնը։

Վրիպակ. — Նախորդ առաջնորդողի վերջին սիւնակի 9-րդ եւ 10-րդ տողերու մէջ «ինչպէս նաեւ»ը պէտք չէ կարդալ։

ՀԱՅԱԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Վերջապէս կատարուեց այն, ինչ-որ տարիներից ի վեր սպասւում էր. — Ցարի կառավարութիւնը գրաւեց Կովկասի և Ռուսաստանի բոլոր հայ եկեղեցապատկան կալուածներն ու սեփականութիւնը։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ 14

ԱՆԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՔՐՕՓՕԹԿԻՆ-ի

թարգմանեց Ֆրանսերէնէ

Ա. Տ-եան

ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԸ

1871-ին, Պաքունին իսկ ստիպուեցաւ իշխանութեամբ գործել եւ մահուան պատժով սպառնալ բոլոր անոնց որոնք չէին հնազանդեր։ Երբ 1875-ին անիշխանականները տիրեցին Ալեօի, իրենց առաջին գործը եղաւ հաստատել յեղափոխական կառավարութիւն մը։ 1890 Մայիս 1-ին, Ֆրանսական կառավարութիւնը կըսպասէր անիշխանականներէ կազմակերպուած ապըստամբութեան մը, բայց ատոնց կողմէ ոեւէ փորձ կարելի չէր կանխակալ համաձայնութեան մը բացակայութեան պատճառաւ։ La Révolte*) իսկ խոստովանեցաւ որ գործունէութեան աւելի լաւ կազմեալ գիծ մը, հետեւաբար քիչ մը իշխանութիւն անհրաժեշտ էր։ Եթէ չուզուիր որ նաւը մնայ առանց ղեկի եւ առանց առագաստի եւ ըլլայ խաղալիք ալիքներու քմահաճոյքին, որոնք զայն պիտի խորտակեն վիմուտքներու վրայ, պէտք է կանխաւ կազմուած ծրագիր մը, զօրաւոր ձեռք մը որ ձեռք առնելով ղեկը վարէ զայն որոշ ուղղութեամբ մը։ Վիճաբանութիւնք, կազմակերպութիւնը, կարգապահութիւնը անհրաժեշտ են։ Ժամանակն է եւ ճիշտ ժամանակը՝ ընտրելու պետերը եւ հետեւելու անոնց, եթէ չեն ուզեր անխիղճ, բայց ուսանոցաւոր բախտախնդրի մը ձեռքին մէջ իյնալ։

Զօրաւոր կազմակերպութիւն մը, հակառակ այն անպատեհութիւններուն որոնք կրնան անկէ յառաջանալ, պէտք է առաջքը առնելու համար շարունակական պարտութիւններու։ Կռիւէն եւ յաղթութենէն վերջը խիստ քննադատութիւններ պիտի ըլլան եւ ատոնք օգտակար են. խիստ դատապարտութիւններով պիտի պատժուին յանցաւորները, բայց մինչ այդ պէտք է մէկ կողմ ձգել այն բոլորը որ կրնայ արգիլել եւ ջլատել քանդումի աշխատութիւնը։ Կամքի եւ գործունէութեան միութիւնն իսկ չի կրնար սահմանափակուիլ միակ երկրի մը մէջ. այլ ան պէտք է ըլլայ միջազգային, ինչպէս մեր ամբողջ շարժումը. եթէ ոչ Գերմանական բանակը պիտի ջախջախէ Ֆրանսական բանուորները եւ աւելի վերջը Ֆրանսական բանակը՝ Գերմանացի սոցիալիստները, մինչդեռ Ռուսիա պիտի մնայ միշտ վտանգ մը մեր ամենուն համար։ Թող պէտք եղած զգուշութիւնները ընեն, թող պահանջեն քաջութեան եւ հաւատքի ապացոյցներ անոնցմէ, որոնց պիտի յանձնենք մեր ազատ կամքովը ո՛ւ է իշխանութիւն. բայց ընտրէ՛ վերջ պէտք է աջակցինք կազմակերպութեան մէջ անոնց ջանքերուն։ Ոչ քաղաքակրթըւած ժողովուրդներու վայրենի անկախութեան բնազդը զանոնք կը մատնէ շարունակ, առանց լուրջ պաշտպանութեան սպառնալիքներուն, որ զանոնք կը կոտորեն։ Անոնց գործակցութեան պակասը եւ անիշխանականութիւնը միակ պատճառն է իրենց տկարութեան եւ անկման։ Յաճախ մէկ ցեղը միւսը կոչնչացնէ եւ յաղթուողներու կաջակցին յաղթողներու՝ աւելի շուտ ջընջելու համար ամեն սեռակ ազատութիւն եւ կեանք։

Ահա ատո՛նք են պատճառները որ վայրենի պայքարի ներկայ դարուս մէջ անիշխանականներու գործունէութիւնը կրնայ ճակատագրական ըլլալ բանւորական շարժման համար։ Ահա թէ ինչո՛ւ անոնք ազատութեան ամենամեծ խոչընդոտներն են։

Մարդկանց միջեւ պատահած կըռիւներու մէջ յաճախ ֆիզիքական ոյժըն է որ վճռական դեր կը խաղայ. սակայն ժողովուրդը առանց զօրաւոր ամրապինդ միութեան մը չպիտի հասնի կառավարութեան գլուխը։ Հիմայ որ զանգակը կը հնչէ երկար ատենէ ի վեր, պէտք է յուսալ որ անիշխանականները չպիտի կործանեն մեր շարքերու կարգապահութիւնը եւ մեկդի թողլով իրենց թէօրիները՝ մեզի հետ միասին պիտի կռուին ընդհանուր թշնամիին դէմ։ Այս թշնամին — գուցէ անոր անունը տալ անօգուտ է. բայց այդ օգտակար է անիշխանականներուն համար, որոնք աւելի հաճոյքով սոցիալիստները կը հարուածեն քան թէ քափիթալիսթները, — այս թշնամին՝ քափիթալիստ դասակարգին զօրեղապէս կազմակերպուած բանակն է։

Եթէ անիշխանականները նեցուկ չպիտի ըլլան մեզի այս դժուարին կըռւին մէջ եւ պիտի դաւաճանեն սոցիալիզմի սուրբ դրօշին, է՛հ ուրեմն, պէտք չէ վարանիլ։ Աւելի լաւ է զրկուած ըլլալ օժանդակ խումբերէ քան թէ ունենալ անհաւատարիմ զինուորներ, որոնք կռնա՛կէն պիտի հարուածեն։ Ուրեմն, պէտք է ճակատինք անիշխանականներուն հետ եւ անոնց դէմ ալ պէտք է մղենք անխնայ կռիւ մը։ Այլ եւս թէօրիաներու վրայ չէ որ պէտք է վիճաբանինք՝ անոնց դաւաճանական ընթացքը անհրաժեշտ կը դարձնէ անոնց ոչնչացումը։

Բայց եթէ չշարունակեն կուրանալ անիրականալի ազատութեան մը երազով եւ մնան հաւատարիմ այն դրօշին, որու տակ բանւոր դասակարգը կը կռուի իր փրկութեան համար, այն ատեն իրենց վարդապետութիւնները արժանի չեն այն հակակրութեան եւ քամահրանքին, որ կը ներշնչեն անոնք շատ սոցիալիստներու։

(Շարունակելի)

*) Անիշխանական լրագիր Ծ. Թ.

ՆԱՄԱԿ ԷՋՄԻԱԾՆԷՆ

Նախորդ պատով ուղարկած տեղեկութիւններս լրացնում եմ հետեւեալ դոկումենտների պատճէններով։

1) Կովկասի Կառավարչապետի Հայոց Սինոդին ուղղած Թղթի Թարգմ. 1 Օգոստոսի 1903։

Պարտք եմ համարում յիշեցնել Սինոդին Յունիսի 12-ին նախարարական ժողովի բարձրագոյն հաստատուած օրէնսդրութիւնը։ Խնդրում եմ Սինոդից կարգադրել թեմական առաջնորդներին, որ իմ մասում գտնուած եկեղեցական և վանական կալուածները յանձնեն եօթն օրուայ ընթացքում Պետական վարչութիւններին և յանձնելուց յետոյ տեղեկացնեն Սինոդին։ (Թողւեց անկատար։)

2) Սինոդի պրօկուրորի (դատախազի) առաջարկութիւնը։ Արտակարգ. Օգոստ. 1-ին։

Ի՞պատճառս յոյժ կարեւոր նշանակութեան բարձրագոյն հրամանաց և ծանրութիւն հետեւանաց, ըստ օրինաց պատասխանատուութեան, որ ծանրանայ ի վերայ անձանց և հաստատութեանց կատարողաց այնոցիկ, այլեւ ի պատճառս առաջադրութեան Իշխան Կառավարչապետի Սինոդիդ, որ յաղագս ածելոյ ի կատար զգործադրութիւն բարձրագոյն հրամանի ի 12-ն Յունիսի սոյն ամի յընթացս միոյ եօթնեկի յայն տեղի, ուր գտանին կալուածք՝ ես յիմմէ կողմանէ խնդրեմ խոնարհաբար ի Սինոդէդ առանց յետաձգելոյ ածել ի կատար զվերոյիշեալ հրամանն, որովհետեւ տասնօրեայ ժամանակամիջոցն, զոր յայտնեալ է ինձ Նորին Վեհ. Կաթ. յոյժ յամեցուցանէ զգործն և հրաւիրումն Թեմակալ առաջնորդաց վասն քննադատելոյ ի միասին ընդ նոսին զառաջիկայ խնդիրն օրինօք չէ նախատեսեալ։ Մանաւանդ զի վասն այդորիկ յատկապէս հաստատեալ է Սինոդն, որ միայն վարէ սոյնանման գործս առանց միջամտութեան այլոց անձանց և հաստատութեանց, ի շնորհս միջամտութեան որոց յատկապէս և յետաձգի, գլխովին հակառակ օրինաց ածելն ի կատար զբարձրագոյն հրաման, օրէնք յօդ. 329/37 պատժակ. օրինաց և 1146 և 1148 յօդ. օրէնս. հատոր XI, մասն Ա.։

(Առաջին յօդուածով սպառնում է Սինոդին տաժանակիր աշխատանքի դատապարտել նրա անդամներին, վերջիններով ցոյց է տալիս, թէ Էջմիածնի Սինոդի պարտականութիւնը գործադրելն է իր պարտքը։)

Պրօկուրորը դիմում է երկրորդ թղթով, համաձայն Ներք. Գործ. Մինիստրի հեռագրի եւ Սինոդը դարձեալ մերժում է Պրօկուրորի խնդիրը, առարկելով թէ Սինոդն իւր իրաւասութիւնից բարձր է գտնում առաջարկը եւ այդ բանի իրաւասութիւնը նկատում է ամեն. Հայոց Կաթող. վերապահուած աւանդների շրջանում։

3) Մկրտիչ ծառայ Յսի. Քսի. Ս. Էջմիածնի Սինոդին։

Հասու եղաք նորոգ օրէնսդրութեան ժողովոյ նախարարաց հաստատելոյ բարձրգ. հաճութեամբ 12Յունիսի տարւոյս, որով կառավարութիւն ամենայն ստացուածոց եկեղեց. և վանօրէից Հայոց բարձեալ յեկեղ. վարչութենէ մերոյ յանձն լինի պետական հաստատութեանց։ Քանզի օրէնսդրութիւնդ հաստատեալ եղեւ առանց նախապէս բանակցելոյ ըստ մեզ, որպիսի բանակցութիւնք լինէին յանցեալում առ նախորդովք մերովք ի յուզել դոյն օրինակ խնդրոյ, տեսանեմք զի չեն նախատեսեալ ի նմին և բազում հանգամանք. զորս հասուցեալ ամենահպատակօրէն յալուրծ ուշադրութեան Նորին Կայսերական Մեծութեան պարտ անհրաժեշտ անձին վարկանիմք իբրեւ Գլուխ համօրէն եկեղեց. Հայաստանեայց և Ծայրագոյն Տեառն Նորին։

Ահա այսու պատուիրեմք Սինոդիդ Թողուլ առ այժմ զկայսրաբարութիւն և առաջի առնելով մեզ զպատճէնս ամենայն գրութեանց, որք հային յայս խնդիր, մինչ ցնորոգ տնօրինութիւն մեր։ Թիւ 958, 4 օգոստ. 1903. Մ. Կ. Ա. Հ.

4) Արձանագրութիւն

Ի 4-ն օգ. 1903 ամի յատուր բացայտնի Սինոդիս։

Լուան զգրութիւն տէր նախարարին Ներքին գործոց, վասն բարձրագոյն հաստատեալ ի 12-ն Յունիսի այսր ամի նորոգ կարգադրութիւն կառավարութեան կալուածոց և ամենայն գոյից և կայից եկեղեցւոյն Հայոց ի Ռուսաստան։ Վասն կարեւորութեան խնդրոյն զվճիռ սորին թողին հետեւեալ աւուր։ Իսկ այսօր ի 5-ն օգոստոսի կազմեալ զարտակարգ նիստ անդամք ատենիս պատուիրեցին Ատենադպրի նորին մատուցանել ատենիս զօրագիրն վասն դրելոյ չհրամայեցին, այլ նա պատասխանի ետ թէ ունի ինքն բանաւոր պատուէր ի դատախազէն Սինոդիս, չկազմել օրագիր ըստ պատուիրանի ատենիս և չունենալ մասնակցութիւն ինչ ի կազմելն օրագրից։ Զայս բանաւոր պահանջ պ. դատախազի Սինոդիս, համարելով հակառակ օրինաց, հարկ անհրաժեշտ համարեցաւ կազմել զայս արձանագրութիւն և զպատճէն սորին մատուցանել ամենախոնարհաբար նախագահի սորին Նորին Վեհափառ Պատրիարք Կաթողիկոսին ամենայն Հայոց։

Ի 5 օգ. 1903 ամի.

Անդամք Սինոդի. Արիստակէս արքեպիսկոպոս, Մակար եպիսկոպոս. Աշոտ վարդ. Մխիթար վրդ.

5) Նորին Վեհ. Տ. Տ. Մկրտչի Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց։

Ցանդամս Սինոդի սրբոյ Էջմիածնի

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ։

Ընդ ամին ամենախոնարհաբար մատուցանեմք Վեհափառութեան Ձերում արձանագրութ. կազմեալ յատենիս ի 5. օգ. 1903 ամի ըստ գործոյն նորոգ կարգադրութեան կառավարութեան կալուածոց եկեղեցւոյն Հայոց ի Ռուսաստան.

Անդամք Սինոդի՝ Արիստակէս Արքեպիսկոպոս, Մակար եպիս., Աշոտ վրդ. Մխիթ. վրդ.

---

6) Նորին Վեհափառ. Տ. Տ. Մկրտչի Սրբազ. Կաթող. ամենայն Հայոց։

Ցանդամս Սինոդի Ս. Էջմիածնի։

Հրամանական։

Որպէս երեւի յարձանագրութենէ կազմելոյ յայսմ աւուր ի 5 օգ.-ի տարւոյս յատենի Սինոդի պ. դատախազն Նորին պահանջէր կազմել զօրագիր ըստ ցուցման և ըստ թելադրութեան իւրում, հակառակ օրինաց, որպիսի պահանջ նորա դնէ զմեզ յանել վիճակի ի պաշտօնավարութեան մերում, ուստի և այսու խոնարհաբար մատուցանելով ըզհրաժարականն մեր, խնդրեմք ի Վեհափառ Տեառնէ մերմէ առնել զարժանին տնօրինութիւն առ ի տալ արձակել զմեզ ի պաշտամանէ անդամութեան Սինոդի. ի 5-ն օգոստ. 1903 ամի։

Անդամք Սինոդի՝ Արիստակէս Արքեպիս., Մակար եպ. Աշոտ վրդ. Մխիթար վրդ.

Էջմիածին Պատրիարք Կաթողիկոս Մկրտչին (5 օգոստոսի)

Տեղեկանալով որ Յունիսի 12ի բարձրգ. հրամանի կատարումը եկեղեցական ստացուածքի մասին ձգձգւում է, խնդրում եմ Ձերդ. Սրբութիւնից անմիջապէս կարգադրութիւն անել այդ մասին։ Ամեն յապաղում, որպէս անհնազանդութիւն թագաւորի կամքին, ծանր հետեւանքներ կունենայ։

Նախարար Ներքին գործերի Պլեւէ

Պ.

Շարունակելի

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Ժ.

Հրէշաւոր է ամեն մի չարիք, որ ուղղուած է մարդկային յառաջդիմութեան, ազատ մտքի և կատարելագործութեան դէմ։ Բայց որքան հրէշաւոր և ահաւոր է, երբ այդ չարիքը բղխում է Աստուծոյ խորանները ապականող, Աստուծոյ և մարդկան մէջ հաշտարար դատաւորի դեր ըստանձնող հայկական պաշտօնեաների իրենց սուրբերկրեայ շահասկութիւններով մարդկային միտքը և զգացմունքը շահագործող սեւազգեստների կողմից...։ Մեր անցեալ յօդուածներից մէկում ակնարկել էինք այդպիսի մի սոսկալի չարիքի և նրա աղբիւրի Պապականութեան վրայ, որը դարեր շարունակ մարդկային միտքը և զգացմունքը բթացրել, կաշկանդել և սարկացրել էր։ Բարեբախտաբար այդ դասակարգի տխուր դերը հետզհետէ սահմանափակւում, և ոչնչանում է, մանաւանդ, աւելի ազատական ուսումնական հիմունքներով ղեկավարուող պետութիւնների մէջ։

Մեր նամակներից, ընթերցողը, փոքրիշատէ եզրակացրած կը լինի, թէ ի՞նչ օրհասական ճիգեր է թափում կղերականութիւնը՝ կղերական մտքերով ու հոգերով առաջնորդուող մամուլը Ֆրանսիայում աշխատելով ամեն արգելքներ ու խոչընդոտներ յարուցանել ներկայ արմատական կառավարութեան դէմ, որ, ինչպէս ասել էինք, ահաւոր և անողոք կռիւ է յայտարարել այս լճացած, նեխուած դասակարգի ու նրանց երդուեալ պաշտպանների դէմ։ Հասարակապետական, ընդհանուր ժողովրդի շահերի վրայ հիմնուած ոգին հետզհետէ ազատ և համարձակ մուտք է գործում հասարակութեան բոլոր խաւերը, հասարակապետական տարրը ազատ համարձակ պարզել է իր դրօշակը, այժմ աւելի քան երբէք խրոխտ և անվեհեր, չընկրկելով ռէակցիայի, կղերականութեան ու «ճիզուիթների» սուր և խայտառակ դաւադրութիւնների առաջ։ Անողոք պայքարի ղեկավար մինիստր-նախագահ Կոմբը վերջերս ճառեր արտասանեց իր պատուին տրուած խնջոյքների ժամանակ, որոնք պարզապէս ընորոշում են Ֆրանսիական ժողովրդի ստուար մեծամասնութեան ըղձերը, ցանկութիւնները, տրամադրութիւնները և յառաջ խաղացող անվեհեր ոգին։ «Ես այնպիսի սուր հարուածներ եմ ուղղում ռէակցիայի, կղերականութեան դէմ և կուղղեմ նաև ապագայում, որոնց այդ ռէակցիան հայհոյանքներով, ինչներով միայն կարողացաւ պատասխանել։ Այս անհաւասարութեան իսկական պատճառն այն է, որ ես նոր օրէնքը ընդունելու օրը, որ հասարակապետական ստուար մեծամասնութեան կարծիքով, մի պաշտպանողական օրէնք է կղերականութեան այս երդուեալ թշնամու դէմ — կղերականութեան ոյժը և զօրութիւնը ոչնչացրի, ջախջախեցի։ Այս մեծամասնութեան բազկի վրայ յենուած՝ ես գործադրեցի մեր թշնամուն իր անառիկ դիրքից, որը գրաւել էր նա իշխող նախկին թոյլ կառավարութիւնների։ (Աղմկալից ծափահարութիւններ)։

«Ես մտադրել եմ այսպէս էլ շարունակել կռիւը, «այս պայքարը, կռիւը առանց խնայելու առաջ մղել, մինչեւ որ հասարակապետական ոգին յաղթանակէ կղերական ոգու դէմ, և երբէք յետս չեմ կասել, ինչքան էլ հայհոյանքներ, սպառնալիքներ կամ խնդրանքներ տեղան իմ գլխին այս կամ այն կողմից։ Երկիրը միմիայն կարող է ասել, թէ որպէս եմ իրագործում իմ

Այդ արդէն վերջին միջոցն է, որով հայակեր կառավարութիւնը մտածում է վերջնականապէս յաջողեցնել հայերի ռուսացման գործը: Ամբողջ 20 տարի է ինչ, ստարների առաջ իր համբերատարութեամբ պարծեցող մեր ազնւըը այդ կէտ նըպատակի շուրջն էր պտոյտ պտոյտ անում, բայց և 20 տարի շարունակ նրա ձեռնարկած միջոցները անյաջող էին հանդիսանում և նրա յոյսերը օդն էին ցնդում: Բանը նրանումն է, որ մեր, թիւրիմացութեամբ Եւրոպացի համարւող, ասիացի կառավարութիւնը միշտ իր որսած զոհերին իրենց խաղալիք է սիրում տապակել և հայերին էլ մտածում է հէնց իրենց հայերի փողով ռուսացնել, առանց պետական գանձարանից մի կոպէկ անգամ ծախսելու: Սկզբում նա, հայերին կամ չափազանց միամիտ, կամ չափազանց թոյլ կարծելով, մըտածեց ամենահասարակ կերպով իր նպատակին հասնել և 1884 թւականին պարզապէս առաջարկեց հայոց ծխական դպրոցները ռուսականի վերածել, այսինքն՝ դասաւանդութեան գլխաւոր լեզուն դարձնել ռուսերէնը, իսկ հայերէնը աւանդել իբրև օտար լեզու: Բայց երբ հայ հասարակութիւնն ու հոգևոր իշխանութիւնը մերժեցին այդ ձևով անձնասպանութիւն կատարել, այն ժամանակ կառավարութիւնը ինքըն յանձն առաւ դահճի պաշտօնը և փակեց բոլոր հայ դըպրոցները, յուսալով թէ հայերը քիչ ժամանակից խելքի կը գան և կընդունեն իր առաջարկած պայմանները: Մօտ երկու տարի տասնեակ հազար հայ մանուկներ մնացին առանց որևէ դպրոցական կրթութեան, բայց և այնպէս հայ հասարակութիւնը չուզեց ընդունել կառավարութեան պայմանները: Հայերի այդ անդրդւելի յամառութիւնը տեսնելով դահիճը սկսեց կոմպրոմիսների մէջ մտնել և հայ դպրոցները վերստին բացեց, բաւականին կրճատւած ու փոփոխւած ծրագրով:

Անցաւ այդպէս մօտ 10—12 տարի: Տաճկահայերի սարսափելի կոտորածների տարին էր այդ: Ցարի կառավարութիւնը, կարծէք թէ կամենալով այդ կոտորածները, — որոնց, ինչպէս յայտնի է, գլխաւոր դրդիչը և խրախուսողն հէնց ինքն էր, — կատարեալ դարձնել, դարձեալ իր հին ռուսացնող ծրագիրը առաջարկեց հայ դպրոցներին: Եւ որպէսզի ռուսացման ծրագիրը թերի չմնայ, դրա հետ միաժամանակ նա փակեց Կովկասի զանազան գաւառներում գտնւող բոլոր հայ գրադարանները, փակեց միակ «Հրատարակչական ընկերութիւնը», արգիլեց «Բարեգործական ընկերութիւններին» համալսարաններում, իսկ այլ դպրոցներում ուսանողներ պահելը և առհասարակ որևէ կրթական գործի օժանդակելը: Հէնց այդ ժամանակ էր. որ ընդ միշտ արգելեց «Արձագանք» թերթի հրատարակութիւնը և մինիստրըների խորհրդում էլ որոշեց, որ այլևս թոյլ չը տալ Կովկասում մէկ նոր թերթ հրատարակել հայերէն լեզւով:

Հարւածները շատ խիստ էին և ժամանակը չափազանց անյարմար. ամբողջ հայութիւնը թըրքահայերի կոտորածների սարսափի ու գաղթականներին պատըսպարելու հոգսի մէջ էր, այնպէս որ մեծ մարդասպանի գործակից կառավարութեան բռնութիւնները հայերը կըլլեցին առանց ծպտուն անգամ հանելու: Միակ բանը որ նրանք կարողացան անել, այն էր, որ չընդունեցին դպրոցական ծրագիրը և երկրորդ անգամ հայ ուսումնարանները փակւեցին և այս անգամ ընդ միշտ: Բայց այս անգամ դահիճը չը բաւականացաւ ուսումնարանները փակելով միայն, այլ և փորձեց հայերից խլել այն բոլոր եկամուտների ու հասոյթների աղբիւրները, որոնցով պահւում էին այդ ուսումնարանները: Սակայն այդ կողմից նրան շատ բան չը աջողւեց, որովհետև հայ դըպրոցները, համարեայ թէ առանց բացառութեան, պահւում էին եկեղեցական կալւածների հասոյթներով, իսկ այդ կալւածները մինչև վերջին—Յունիսի 12-ի Մեծ աւազակի կարգադրութեան—համարւում էին անձեռնմխելի: Այդ անձեռնմխելիութիւնը հաստատեց նոյնիսկ ռուսաց դատարանը, երբ նախարարութեան խըլած մի քանի խոշոր եկեղեցապատկան կալւածները հայերին վերադարձրեց և այդպիսով նախարարութեան վարմունքը ճանաչեց իբրև մի շատ ապօրինի աւազակութիւն:

Թիֆլիս — Թորոս.

(Շարունակելի)

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՍՈՑԻԱԼ-ԴԵՄՕԿՐԱՏ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿՕՆԳՐԷՍԸ

Սեպտեմբեր ամսու երրորդ շաբաթը Գերմանիայում պատկանում էր «կարմիր» կուսակցութեան՝ սոցիալ-դեմօկրացիային: Ամսոյս 13-ից մինչև 20-ը «կարմիր» տէրութեան՝ Սաքսոնիայի «կարմիր մայրաքաղաքում—Դրէզդենում— ժողովւել էին պետութեան զանազան անկիւններից 400 սոցիալիստ պատգամաւորներ՝ տարեկան քննութեան ենթարկելու կուսակցութեան գործերը: Համաժողովը — կուսակցութեան բարձրագոյն ատեանը —, թէև ազգային մի հիմնարկութիւն է, բայց, սոցիալիզմի ոգուն և ըսկըզբունքներին համաձայն, կրում էր՝ ընդհանուր, միջազգային բնաւորութիւն, որովհետև, նա, զբաղւելով սոցիալիստական թէորիայով և տակտիկայով, ուղղակի կամ անուղղակի կերպով ազդում է բոլոր երկրների սոց.-դեմ. կուսակցութիւնների մտածողութեան և գործունէութեան վրայ: Երկրորդ, որովհետև Գերմանական Parteitag-ը սոց.-դեմօկրատական ամենամեծ կուսակցութիւններից մէկն է, որի համաժողովի որոշումները պետութեան ներքին և արտաքին քաղաքականութեան վրայ անխուսափելի ազդեցութիւն պիտի ունենան, ուստի անհրաժեշտ է քաղաքական աշխարհին գիտակից լինել այդ կուսակցութեան բարոյական ուժի և ապագայ տակտիկայի մասին: Այդ պատճառով էլ չեմ կարծում չափազանցութիւն լինի, եթէ պնդեմ թէ այժմ էլ, ինչպէս առաջնակի ընտրութիւնների փառաւոր յաղթութեան ժամանակ, բոլոր պետութիւնների և ազգերի թէ՛ հակառակ և թէ՛ եղբայրակից կուսակցութիւնները տենդային հետաքրքրութեամբ հետևում էին պարտայտագի (կուսակցութեան ընդհանուր ժողովի) զբաղմունքներին և որոշումներին. Հէնց դրա համար էլ ազգային և օտար ազգի մամուլը շտապել էր իր սեփական ներկայացուցիչներն ունենալ, որոնց թիւը հասնում էր 60-ի: Այլ երկրների եղբայրակից կուսակց. ների համար մեծ նշանակութիւն ունի պարտայտագը: Գերմանիան, ուր ծնւել և զարգացել է գիտական սոցիալիզմը՝ մարքսիզմը, ամբողջ աշխարհի սոցիալիստական մտքի և գործի առաջնորդն ու ղեկավարն է. ամուր կանգնած, եղափոխական և պրոլետարական սկզբունքների վրայ՝ գերմ. սոց.-դեմ. կուսակցութիւնը բոլոր երկրների նոյնանման կուսակցութիւնների համար նախապատկեր կաղապար է: Ափսոս միայն, որ «Վերածնութեան» էջերի սղութիւնը թոյլ չէ տալիս մեզ աւելի երկար կանգ առնել այդ օրինակելի կուսակցութեան կօնգրէսի հիմնական կարևորութիւն ունեցող զբաղմունքների վրայ. այժմ միայն մի ընդհանուր ակնարկ, իսկ միւս անգամ կը սահմանափակւենք ըսկըզբունք շօշափող խնդրով և «լեհական հարցով»:

Աւելորդ է նկարագրել սրահը, ասեմ միայն, որ բեմի վըրայ, ուր գտնւում էր ժողովի վարչութեան սեղանը՝ դրւած էր ազատութեան արձանը, որի աջ և ձախ կողմերում կանգնած էին անմահ մարտիկների՝ Մարքսի, Լասսալի, Էնգելսի և Լիբկնեխտի կիսարձանները: Դափնիներով և արմաւենիներով զարդարւած արձանների վերը նկարւած էր «արեգակի ծագումը» — ազգերի խաղաղութիւնը: Դրանք և զանազան իմաստալից խորագրերը մարդու գիտակցութեան մէջ հաստատում էին այն միտքը, որ սրահը պատկանում էր ոչ թէ սալոնի և կապիտալի ներկայացուցիչներին, այլ գործա[illegible] աշխատանքի մարդկանց, ո՛ր այն մեծ, բայց աղքատ բազմամբոխ[illegible] լի դահլիճի մէջ փչխում էր պրոլետարիայի, դրա [illegible] ամբողջ հասարակութեան ու ազգութիւնների ազատագրման գաղափարը: Մարդ զգում էր մի տեսակ ներքին ուրախութիւն և բաւականութիւն, տեսնելով որ այն հարիւրաւոր անձերը միտեսակ են զգում և մտածում, միևնոյն գաղափարով ոգևորւում, միևնոյն նպատակի համար կռւում — գաղափար և նպատակ, որի նմանը չէ ստեղծել աշխարհը, որը ոչ թէ անտի բաղձանք է, այլ իրերի ընթացքից բղխող անհրաժեշտութիւն, որն իտէալն է, բայց միևնոյն ժամանակ մատերիալիստական....:

Պարտայտագը խիստ հետաքրքրական էր, շնորհիւ այն[illegible] նին, որ նրա օրակարգի կէտերը չէին սահմանափակւում կուսակցութեան ներքին գործերով և հաշւետուութեամբ, այլ պարփակում էին սոցիալիզմի վերաբերմամբ հիմնական նշանակութիւն ունեցող հարցեր: Շնորհաւորական նախակարգ ճառերից յետոյ խօսք էին առել այլազգ սոց.-դեմ. կուսակցութիւնների պատգամաւորները, որոնք ջերմ և ազգա[illegible] խօսքերով իրենց համակրութիւնը և համամտութիւնն էին յայտնում գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիային, թռուցիկ հայեացք ձգելով իրենց հայրենիքի բանւորական շարժման վրայ: Այստեղ յիշեմ և այն, որ քաղա[illegible] թիւ շնորհաւորական հեռագիր էր ստացել համակրող և եղբայր կուսակցութիւններից և զանազան խմբերից: Լոնդոնի մեր ընկերներն էլ չէին մոռացել արձագանք տալու. դա խիստ պատիւ է բերում մեր ընկերներին և պացոյց է, որ նրանք յեղափոխականներ են ո՛չ թէ միայն ազգային զգացմունքից դրդւած, այլև սոցիալիստական սկզբունքներ ունենալով, որ նրանք, ծառայելով մի ուրոյն ժողովուրդի, միևնոյն ժամանակ կողմնակի կերպով ծառայում են միջազգային սոցիալիզմին. *)

---

*) «Հայ ընկերներ» ստորագրութիւնը պիտի գրգռէ ազգային սագերին և օտար «հայասէրներին», բայց ի հարկէ մեր ընկերները կարհամարհեն նրանց, և անուշադիր թողնելով սագերի կակոցին, աւելի որոշ կերպով կը թէքւեն յեղափոխական սոցիալիզմին:

Ս. Կասեան

(Շարունակելի)

կոչումը։ Նա դիմում եմ երկրին (ծափահարութիւն) և ամեն տեղ գովաբանում են հասարակապետականները՝ կղերական և նացիօնալիստական ռեակցիայի դէմ մղուած կռիւը, և պահանջում են կառավարութիւնից, որ նա շարունակէ հասարակապետութեան պաշտպանութեան գործը։ Միմիայն մի հատիկ պարտականութիւն կայ, ամուր և վճռական համախմբումն լազմել հակառակորդների դէմ և մինիստրութեանը իւր հաստատ որոշման մէջ պաշտպանել և երկրի համար բարենորոգումներ իրագործել։ Ռէակցիան, յետաշրջական կուսակցութիւնն իւր դրօշը փոխել է, այժմ իրեն ազատական գործունէութեան կուսակցութիւն է ձևացնում։ Նա փոխել է նաև իւր լեզուն։ Նա պահանջում է, որ ազատութիւնը հոգևոր միաբանութիւնների ազատութիւն լինի։

Մինիստր-նախագահն այնուհետև ծաղրում է ռէակցիոներներին, որոնք նմանում են հին գրամի, որի մէկ երեսին հասարակապետական գինանշանը, միւս երեսին Նապոլէոնի գլուխն է դրոշմուած։ Այժմ էլ նոյն ազգութեան մարդիկ աշխարհական միապետին Պապի հողաթափներով են փոխարինում, սակայն երկուսի արժէքն էլ նոյնն է։ Աւելորդ է ասել, թէ այս ճառը որպիսի շփոթ և աղմուկ կը բարձրացնէ յետադիմական և կղերական մամուլում, որոնց անզօր սլաքները ահա քանի տարի շարունակ տեղատարափ թափւում են հասարակապետական ամրակուռ և պղնձաձոյլ վահանի վրայ ու գետին տապալւում, առանց վնասի նշոյլ անգամ ցոյց տալու։ Եւրոպական բոլոր Պետութիւնների մէջ, թէ մեծ և թէ փոքր, տիրապետում է դեռևս մակաբոյծ միապետների ամուր բազուկը, որի զօրութիւնը քանի գնում թուլանում, նուազում և ուժասպառ է լինում, Միակ մեծ պետութիւնն է Ֆրանսիան, ուր իւր ժողովուրդը իրաւապէս տէր է անբռնաբարելի իրաւունքներին, թէև որպէս ամեն տեղ, բուրժուազիական հզօր բազկի տակ ճնշուած ու կարկամուած։ Սակայն երկու չարիքներից փոքրագոյնը աւելի գերադաս է։ Ժամանակը այն էլ կը բուժէ։ Թէ որպիսի դերակչիռ դեր են կատարում սոցիալիստները, ժողովրդի անկորնչելի իրաւանց այս ջերմ նախանձախնդիրները Ֆրանսիական պառլամենտում՝ արմատականների և իսկական հասարակապետականների հետ դաշնակցած՝ բաւականաչափ ծանօթ է ընթերցողներին։ Կաթոլիկ կղերականութեան ահաւոր ոյժը արդէն համարեա թէ խորտակուած է կաթոլիկութեան երկրորդ թէ երրորդ հայրենիքում, Ֆրանսիայում։ Մնում է որ արմատական անողոք կառավարութիւնը եկեղեցին պետութիւնից բաժանելու օրինագիծն էլ առաջ տանէ, և այն ժամանակ Թող «կորնչին» Մեծ Վարդապետի անարժան յաջորդները և իրենց խաւարի տիրապետութիւնը։

Լոնդոն

Ս. Տաշխ

«ԱՆԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ»... ՎԱՐԴՕԻ ԳԼԽՈՒՆ ՄԷՋ։

Քննադատող ըլլալէ աւելի դիւրին ու հաճելի բան չկայ, ըսած էր ռուս գրագէտ Բիսարէֆը իր մէկ վիճաբանական յօդուածին մէջ։ Դիւրին է, որովհետև շատ ճիգ թափել պէտք չէ թմրած մտքեր քննադատելու համար, իսկ հաճելի է՝ որովհետև, ուրիշները քննադատելու իր մշտական օրօրներով վերջ ի վերջոյ ինքզինքը կը քննադատէ։ Ամեն հասարակութեան մէջ կայ քննադատող, բայց էն շատ հին՝ որ մտային ծուլութիւնը քաղաքացիական իրաւունք ստացած է։ Այսպիսի քննադատող մը կը ներկայանայ Վարդօն իր երկու յօդուածներով. «Հրեաները եւ Մենք» ու «Մենք եւ Ռուսները», որոնք կը գրուեն «Շարժումի» 541–545 թիւերը, և որոնց նպատակակէտն է ցուցնել թէ՝ հայ կեանքին մէջ սոցիալիզմի գոյութեան պայմանները կը պակսին։ Այս յօդուածներուն պատասխանել՝ արդէն խորտակուած դռներ խորտակել կը նշանակէ։ Հայկական իրականութիւնը շատոնց ապացուցեց թէ սոցիալիզմի գոյութեան պայմանները մեր մէջ չպակսելէն զատ՝ հայ բանուորական ինքնաբուխ շարժումները այնքան լայն չափեր առած են, որ սոցիալիստական գործունէութիւնը այլևս անխուսափելի կը դառնայ հայ սոցիալիստներուն համար։ Բայց Վարդօն իբր ճշմարիտ քննադատող կուզէ իր օրօրներով քննադատել... բանուորական այս հզօր շարժումները, որոնք արդիւնք են ո՛չ թէ հայ սոցիալիստներու՝ հայ բանուորներուն ազգայնական ձգտումները ու զգացմունքները մեռցնելու կամքին, այլ տրամաբանական արդիւնք տնտեսական զարգացման այն նոր շրջանին, որ կըսուի քաբիթալիզմ։ Ընդհակառակը՝ այս շարժումները կը պահանջեն ու կը պայմանաւորեն այսօր սոցիալիստական գործունէութիւնը մեր մէջ։

Վարդօի վերոյիշեալ յօդուածներուն մէջ ուրիշ դիտելի կէտ մը կայ, որ մեզի համար աւելի կարևոր է. այն է՝ Վարդօին շարլատանութիւնը։ Վարդօն դեռ յուլիս 9-ին ինքզինք համակիր կը հռչակէր սոցիալիզմի, և այսօր կուգայ կասկածիլ սոցիալիզմի գիտականութեան վրայ։ «Զը մոռանանք և այն, թող սոցիալիստները չը վիրաւորուեն (ինչէ՞ն, ձեր բթածայր սլաքէ՞ն. —B), որ չէ կարելի որոշապէս ասել թէ մարդկութեան համար սոցիալիզմի խոստացածը ընկերային ամենաիդէալական և վերջնական (արդիւնքի նոր ապացոյց մը ևս. — B.) կազմակերպութիւնը պէտք է լինի։ Այսօր գոյութիւն ունի և անիշխանական վարդապետութիւնը, թէև նոյնքան ծաղրուած ու հալածուած, որչափ շատ տարիներ առաջ սոցիալիզմն էր։ Եւ ո՞վ կարող է երաշխաւորել թէ ապագայում էլ սոցիալիզմը անիշխանութեան (չըլլա՞յ անիշխանականութեան.—B.) հանդէպ այն դիրքը չպիտի ունենայ, ինչ որ ունի այսօր բուրժուական լիբերալիզմը սոցիալիզմի հանդէպ։»*)

Ա՛ս կտորին մէջ մաքրու այնքան շփոթում կայ, որքան՝ բառ։ Նախ հարցնենք թէ իրական ի՞նչ հողի վրայ կը հիմնուի Վարդօին համակրութիւնը, քանի որ «չէ կարելի որոշապէս ասել թէ և այլն»։ Ակներև է որ Վարդօին համակրութիւնը պարզապէս շարլաթանութիւն մըն է. «ընթերցող, ես համակիր եմ սոցիալիզմի, բայց դարձեալ սոցիալիզմ չեմ քարոզում մեր մէջ, որովհետև ժամանակը չէ դեռ։ Ասկէ զատ սոցիալիզմը մարդկութեան համար և այլն, այսօր կայ անիշխանական վարդապետութիւն և այլն»։ Մենք կը կասկածինք թէ Վարդօն աւելի համակիր չէ անիշխանականութեան քան սոցիալիզմի, որովհետև անիշխանականները «լոկ թէօրիայի մարդիկ չեն, այլ թէօրիան և գործնականը(?) իրար հետ զուգորդող հերոսներ»։

Բայց Վարդօին շարլաթանութիւնը ու տգիտութիւնը «չափ չունի»։ Այսօր միայն Վարդօի պէս տգէտներ կրնան ըսել թէ «չէ կարելի որոշապէս ասել և այլն»։ Սոցիալիստները (առանց

*) Տես «Շարժում» No 545, յօդ. «Մենք եւ Ռուսները»։ B.

8

ՌՈՒՍ-ԱՒՍՏՐԻԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԹԵՐԱԿՂԶԻԻՆ ՄԷՋ

—o—

Ինչո՞ւ այսպիսի ընթացք ունեցաւ Ռուսիա։ Որովհետեւ ան բնաւ չի փափաքիր որ կենսունակ եւ իրեն թշնամի տէրութիւն մը ստեղծուի, «Երկրորդ Պուլկարիա մը Ասիոյ մէջ», ինչպէս ըսաւ իշխան Լօպանով։ Վասնզի, ատկէ զատ, Ռուսիոյ ձեռքին տակ կը հեծէին եւ դեռ կը հեծեն քանի մը հազար ու բիւր հայեր ալ, որոնք նոյնպէս պիտի ուզեն ազատուիլ Ռուսիայէն՝ միանալու համար իրենց ազատուած հայրենիքին։ Վերջապէս, որովհետեւ անկախ եւ զօրաւոր Հայաստան մը արգելք պիտի ըլլայ Ռուսիոյ յառաջխաղացութեան դէպի Պոլիս։

Իսկ ինքնավար ու զօրաւոր Հայաստան մը Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի շահերուն կը համապատասխանէր. եւ ահա, ատոր համար է որ անոնք այնքան կը հետաքրքրուէին հայերով։ Սակայն Ռուսիա ամենացած եւ կոպիտ կերպով վիժեցուց Անգլիոյ Ծրագիրը. եւ այսօր հայկական արիւնոտ անապատներու մէջ կատարեալ «խաղաղութիւն եւ հանդարտութիւն» կը տիրէ։

1897-ին Կրէտէի ապստամբութիւնը պայթեցաւ։ Ռուսիա գաղտնապէս կը գրգռէր Յունաստանի համահելլենական զգացումները, որպէսզի անոր ու Թուրքիոյ միջեւ պատերազմի մը առիթ տայ։ Այս պատերազմին մէջ, Ռուսիա կը հաւատար ու կը փափաքէր Յունաստանի պարտութեան, որպէսզի նորէն իր «պաշտպանին» ձեռքին մէջ անցնի։ Իսկ եթէ Թուրքիան յաղթուէր, Ռուսիա դարձեալ կը շահէր։ Պատերազմը պայթեցաւ, եւ Ռուսիա ու Աւստրիա Թուրքիոյ յաջողութիւնը ապահովելու համար Պուլկարիոյ եւ Սերպիոյ ձեռքերը կապեցին, հրամայելով անոնց որ լռեն։ Ռուսիոյ ծրագիրը իրականացաւ. անոր յուսացածէն աւելի լաւ եւ անոր «պաշտպանութիւնը» անգամ քարի մը պէս ծանրացաւ խեղճ Յունաստանի վրայ։

Պուլկարիոյ ալ կարգը եկաւ։

Սթամպուլօֆի արիւնոտ րէժիմը խորտակուելէն վերջը, Ռուսիա կրկին դարձաւ իր «մոլորեալ» որդւոյն, որ տկար ու վատթար դրութեան մէջ, պատրաստ էր նետուելու անոր ոտքերուն առջեւ ողորմութիւն մուրալու համար։

Պուլկար իշխանը ու նախարարները Բեթերպուրկի մէջ ըրած քանի մը խոնարհութիւններէն յետոյ, «մեծահոգի հայրը գգուեց իր որդւոյն արտասուքներէն, ներեց անոր յանցանքներուն»։ Այն ատեն սկսան մրցումներ, փոխառականներու վերադարձ, խոնարհութիւններ, Շիբգայի հանդէսներ, ջահագնացութիւններ, կենացներ ... որոնց մէջ կը թափուէին խանդաղատանքի արտասուքներ ու շամբանեայի հեղեղներ «ռուսական անսահման մեծահոգութեան եւ ուղղամտութեան», «մեծ Սան-Ստեֆանեան Պուլկարիոյ» եւ «համասլաւական իտէալներու» համար եւն. եւն։

Խե՜ղճ Պուլկարիա՛, շուարած եւ ապշած այս անակնկալ երջանկութենէն, որ ամէն կողմէն կը կուտակուէր իր գինովցած գլխուն վրայ, անհոգութեամբ անձնատուր եղաւ Ռուսիոյ եւ քնացաւ անոր գիրկը ...։

Այս կերպով, Ռուսիա իր երկաթէ ձեռքերուն մէջ Պուլկարիան զօրեղապէս սեղմած, հանդարտօրէն ծծեց կաթիլ կաթիլ իր զոհին արիւնը։ Այսպէս ան յաջողեցաւ քանի մը տարի առաջ Աւստրիոյ ու Գերմանիոյ ձեռնտուութեամբը, կործանել զինավարժական ընկերութիւնները Պուլկարիոյ մէջ, հրահրել Ռումէն-Պուլկարական խնդիրը, տկարացնելու համար Պուլկար կառավարութիւնը, որ մակեդոնական կազմակերպութիւնը ջնջէ, ձեռնադրել տալ Ֆիրմիլիանը, որպէսզի Պուլկարիոյ եւ Սերպիոյ միջեւ հակառակութիւնը բորբոքէ, խաբել Պուլկարիան խոստումներով ու «ռէֆորմներով» եւ պատրաստել միաժամանակ Թուրքիան որ այս վերջինը ստիպէ Պուլկարիան իր սահմանադրութիւնը ոտնակոխ ընելու ու ապօրինի կերպով ոչնչացնելու մակեդոնական կազմակերպութիւնը։

Շարունակելի

Թարգ. Շահպազ

վերաւորուելու) բնաւ չեն ըսած ու չպիտի ըսեն թէ «սօցիալիզմի խոստացածը ընկերային ամենաիդէալական և վերջնական կազմակերպութիւնը պէտք է լինի»։ Բայց ինչ որ «որոշապէս» կրնան ըսել հիմնուելով տնտեսական զարգացման առարկական (objectif) ընթացքին վրայ, այն է թէ սօցիալզմը մարդկութեան զարգացման ուղիին վրայ անհրաժեշտ շրջան մը կը ներկայացնէ, որուն կը դիմենք volens-nolens պատմական ճակատագրութեամբ։ Այս ալ ըսենք թէ սօցիալիստական վարդապետութիւնը «չխոստանար» այլ իբր գիտութիւն, հիմնուելով ներկայիս վրայ՝ կը նախագուշակէ ապագան, — ինչ որ Վարդօն մաքէն անգամ անցուցած չէ, քանի որ ոչ ժամանակ, ոչ ալ տրամադրութիւն ունի ասանկ բաներով զբաղելու։

(Շարունակելի) S. Boräts.

ՆԱՄԱԿ ՋՐԱԲԵՐԴԻՑ

(Գանձակի նահանգ)

—o—

Մի խուլ անկիւն է Ջրաբերդի գաւառը, ուր ամեն ինչ թոյլատրելի է և ամեն ինչ տանում է գունչիկ ժողովուրդը։ Տնաքոյս ցեցերից զատ այս տեղ հոգեհան հրեշտակներ են դարձել նաև «հայրախնամ կառավարութեան» չինովնիկները։ Ծիշդ է նկատուած որ Կովկասում իւրաքանչիւր չինովնիկ-պաշտօնեայ մի քաղաքագէտ է, և ահա մեծերի «պօլիտիկային» հետևում է գաւառական քնձռոտ Գոլիցինների «հայրենասիրական գործը». — հալածել «արմեաշկաներին», ծեծել, ուղել, «պերսիկներին»։

Սակայն Ռուսաստանի ո՞ր անկիւնը կասէ թէ իրան չեն ծեծում։

«Ա՛հ, Վօլգա՛, Վօլգա՛, գարնան ջրառատ
Դաշտերը դու չես հեղեղում ա՛յնքան,
Ո՛րքան ամբողջ վշտով յուսահատ
Լցուած է հողը մեր հայրենական·
Որտեղ ռամիկ, այնտեղ եւ հառաչ...»

Այսպէս էր խօսում Ռուսաստանի լաւագոյն որդի Նեկրասօվ «վրէժխնդրութեան և թախիծի մուսայ» կնքուած հեղինակը։

Ու՞ր է վրէժը...

Բայց ցաւալի է, երբ աղատ միտքը՝ սպանող հալածանքին, ծեծին ու կաշառակերութեան՝ խառնում է նաև հալածանքը ազգայնական հողի վրայ։

Այդ ազգայնական խտրութիւնը հինգ տարի է, որ ակնյայտնի բուն է դրել մեր Ջրաբերդում։ Հալածանքի դրօշակակիրը եղաւ նահանգապետ ժեներալ Կիրեեվ։ Ահա ձեզ մի պատկեր մեր խեղճ ու կրակ կեանքից։

Մեծ-Շէն և Մաղաւուզ հայաբնակ գիւղերի մէջ կայ մի ընդարձակ գետին Շիհար-Երի (քաղաքատեղ) անունով։ Այդ հողաբաժինը կապալով տրւում էր յիշեալ երկու գիւղերին, քանի որ գիւղացիները անտանելի դրութեան մէջ են հողի սակաւութեան պատճառով։ Բայց կառավարութեան ի՞նչ հոգն է տեղացիների ցաւերը։ Այդ հողաբաժինը տեղացիներին յանձնելու փոխարէն՝ նա 1899 թ. այդտեղ հաստատեց ռուսական գաղթականութիւն։ Ո՛չինչ։ Սակայն գործը դրանով չը վերջացաւ։ Ռուսները եկան ամառը առանց որևէ միջոցների՝ քաղցած, տկլոր։ Պէտք էր սպասել, որ ռուսացման նպատակի համար նրանց խաբողն ու առաջնորդողը —կառավարութիւնը— կը հոգայ «իր ժողովուրդի» պակասութիւնները... Եւ նա հոգաց, բայց ի՞նչ միջոցներով. — Անարգ բռնութեամբ, խեղճերի աղի արցունքով։

Մեծ-Շէնի և Մաղաւուզի հասարակութիւնները դեռ չէին հաւաքել կապալով վերցրած հողաբաժնից իրանց ցանքերը։ Գեներալ Կիրեեվ հրամայեց արտերը կիսել ռուսների հետ, հակառակ դէպքում սպառնալով աքսորել բոլորին Տամբով, ռուսական մի ներքին նահանգ։ Ժողովուրդը փափսաց, արտասւեց, աղաչեց գեներալին, բայց Գոլիցինի «Գեաղանա» նոյնքան անտարբեր էր դէպի հայի «ախը» որքան անտարբեր է դարերից իվեր Ղարաբաղի ձիւնաթաղ Մռաւը։ Եւ խլեցի՜ն...

Խորամանկ գեներալը «Սանկտ-Պետերբուրգսկիա Վեդօմօստի» «հայասէր» (!!) թերթի մէջ տպագրել տուեց թէ՝ «հայերը ուրախութեամբ բաժանեցին իրանց արտերը»... ։ Կարելի՞ է ուրանալ արդեօք այն արցունքը, որ թափւեց այդ «ուրախութեան» համար։ Ռուսացման համար ամեն բան ուրացւում է։ Եւ ահա ամենաչքաւոր հայ տունը ստիպուած եղաւ 50 րուբլու արժողութեամբ ցորեն բաժին հանել ռուսներին։ Կան տներ, որոնք ստիպուած եղան վճարել հարիւրական ռուբլիներ, միայն թէ արտերը մնան իրանց։ Դա մի ահագին հարուած էր մեր գիւղացիների տնտեսական վիճակին։ Եւ այսօրուայ ահագին պարտքերի պատճառը պէտք է որոնել Կիրեեվի անխիղճ կարգադրութեան մէջ։

Ռուս գաղթականները նոյնիսկ չի հնձեցին իրանց բաժին արտերը։ Հայերը նոր հրամանով ստիպուած եղան հնձել, կալսել, «պուպաւ» ցորենը տալ գաղթականներին, յարդը «շնորհակալութեամբ» վերցնել իրանց։ Այդ էլ ոչինչ, եթէ միայն բանը դրանով էլ վերջանար։

Բայց հայերը իրանց աշնանացանը թողած՝ չափարներին, մտրակների տակ ստիպւեցան փայտ կրել և տներ շինել ռուսների համար, սայլի ճանապարհներ բանալ աջ ու ձախ եայլի, եայլի։ Գոհ էր կառավարութիւնը իր արածով, իսկ ի՞նչ աչքով էր նայում գաղթականը այդ անարդար գործերին։ Նա էլ ուրախ էր։ «Միր պրավասլավնըի, նամ վսեօ պալագաետցիա» (մենք ուղղափառներ ենք, մեզ ամեն ինչ տրւում է)։ Այսքան անարդար էր սորուկ գաղթականը դէպի իր սորուկ եղբայր հայը։

Գնաց Կիրեեվը, եկաւ Գոլիցինի կաւատ Լուտցաու՝ մի գերմանացի, որը սակայն, շան պէս, հաւատարիմ է իրան հաց ձգող տիրոջը։ Նա խիստ թեքւ է դէպի գաղթականներին։ Վերջիններս այժմ իրաւունք ունին բռնել ու պահել հայերի բոլոր այն չորքոտանիները, որոնք կանցնեն ռուսական հողաբաժնի սահմանները։ Նրանք անասունները չեն արձակում, մինչև չըստանան որոշուած տուգանքը. օրինակ, մի եզան համար՝ երեք ռուբլի։ Այժմ գաղթականները գործ ունեն թողած՝ շրջում են Շիհար-Երիի սահմանները և որսում կորած անասունները։ Բանը այնտեղ է հասել, որ նոյնիսկ անցնում են հայ գիւղերի անդերը և արածող նախիրը գաղտնագողի քշում դէպի իրանց սահմանները։ Ինչո՞վ են պակաս սրանք քրդերից։

Հայերի կոպէկներն էլ գլըւում են գաղթականների գրպանները, ա՞խ, ոչ.. գինետներում։ Այո՛, անարդար միջոցներով ապրուստ ճարելը պէտք էր նոր երևոյթներ առաջ բերել։ Եւ բերեց։ Ռուս գաղթականը այլասերուեց, որպէս մարդ և աշխատաւոր։ Նա էլ չի աշխատում։ Իր հողաբաժինը կապալով է տալիս մի պատահողի, ինքն էլ «որս» անում իր հողաբաժնի սահմաններում։ Արբած, գլգլուած՝ նա — գաղթականը — կորցրել է իր մարդկային պատկերը և միայն «պրավօսլավնի» կրկներով այժ տւել օղին։

Տարին երկու անգամ «հայր» Լուտցաուն այցելում է իր «որդիներ» գաղթականներին։ Երեխաներին քաղցրաւենիքներ է բաժանում, գրկում է նրանց, գուրգուրում (գեներա՛լ և գրկել «մուժիկի» լակոտին... ա՛յո, ինչ է անում ռուսացման գաղափարը) և աւելի պնդացնում այդ խեղճ ժողովրդի միտքը թէ «պրավօսլավնի» ասել է ոչ լինել ոչ-պրավօսլաւնիի գոյքին։ Լուտցաուն անլարայնականացնում է գաղթականներին։ Միայն մի գաղթական է հասել այդ կոչման... Նրան էլ հալածում են Լուտցաուի ընկերը։

(Շարունակելի) Ջրաբերդեան

ՏԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԹԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

II.

Հիմա գանք բուն խնդրին։

Բնական էր երկրորդ հարցն էր գալու բերել մանր-բուրժուական հայեցակէտը «Տարածում» ի խմբ. պ. Վարդօյին, որ իբր չիմ «յեղափոխական» 5—6 տարիէ իվեր կը մղուեցնէ հասարակութիւնը, խառնաշփոթութիւն կը ցանէ հայ «ուղիին» մէջ, նորմանոնը, — ինչ որ մեզի համար ձեւ կարևոր է և որ պէտի գարբինք մերկացնելէ, — հայ բանուորներու մէջ, որոնք մեծ թիւ մը կը կազմեն Պուլկարիոյ, ինչպէս նաև Տաճկաստանի, Ամերիկայի, Եգիպտոսի և Ռումանիոյ զանազան փաբրիքաներու, գործարաններու և հանքերու մէջ։

Ի՞նչ է մանր-բուրժուական հայեցակէտին յատկանշական գիծը։ Կամ ո՞րն է այն անհրաժեշտ տարրը, որ մանր-բուրժուական խօսքերին իսկական դիմագիծը կը կազմէ։

Մանր-բուրժուազիան միշտ վերացական, ընդհանուր տեսակէտով կը նկատէ հասարակական, տնտեսական ու քաղաքական կռիւները, այսինքն անոնց մէջ չի տեսնար ան, ու չի կրնար տեսնալ՝ որոշուած կամ բանաձեւած, յստակ շահեր ու ձգտումներ ունեցող դասակարգերու կռիւը, այլ «ժողովրդի» կռիւը ընդդէմ «թշնամիներուն» դէմ։ Վերացական «ժողովրդի» մը կռիւ վերացական «թշնամիի» մը դէմ։ Անոնք չեն կրնար ըմբռնել որ «ժողովուրդը» կազմող մասերը կան և թէ անոր մէջ իբր անհրաժեշտ տարրեր կը մնան՝ բուրժուազիա, մանր-բուրժուազիա և բանւոր-բրօլէտարիներ։ Մանր-բուրժուային յատուկ է՝ իր մանր-բուրժուական դասակարգային շահերը «համազգային» շահեր համարել և իր դասակարգային սեփականութիւնը ամբողջ հասարակութեան հետ նոյնացնել։ Քանի որ իր մասնաւոր շահերը ընդհանուր շահեր կը համարէ, ան իր հասարակ. գոյութ. զօրութեամբ՝ իր մասնաւորական ձգտումները, փափաքները, ակնկալութիւնները և դասակարգային խնդիրները կրնդունի իբր ինքնաւ ամբողջ, դասակարգերու ընդհանուած հասարակութեան մը։ Եւ իր կռիւներուն մէջ կը ձգտի ան իր իտէալին ընդունել տալ հասարակութեան միացած մասին, որ միևնոյն նիւթական ու մտաւորական շահերը չունի։ Ամէն հասարակական դասակարգ կը ծնի մարդիկ, որոնք կը մարմնացնեն անոր շահերը. նոյնպէս մանր-բուրժուական դասակարգն ալ կը ծնի իր իտէօլօկիքական արտայայտիչները, իր քաղաքական ու գրական ներկայացուցիչները, որոնք, իրենց դասակարգին նման, անգիտակցօրէն, մտածելով շատ անգամ ընդհանուր համարելով անոնց իրականացման համար կը պայքարին։ Այս պարոնները միայն կը խօսին «ազգի» մը հաշուոյ, որ անոնց կարծիքով՝ ամբողջական ու անբաժան միութիւն մըն է, մինչդեռ իրականութեան մէջ այլայլուած «ազգ» փիկցիա մըն է։

(Շարունակելի)

Ֆիլիպէ Ս. Ցախրեան

Отговорникъ: Степанъ Г. Степанянъ
Печатница Б. Н. Малджиевъ — Русе